

Rahvuslik õudasjalugemik

Marju Kõivupuu. Eesti mütoloogia algajale. Jumalatest ja hiidudest tontide, näkkide ja muude õudasjadeni. Tallinn: Tänapäev, 2023. 383 lk.

Nii nagu varasemagi Marju Kõivupuu publitsistliku loomingu, on raamatupoodide kliendid, lugejad ja kuulajad võtnud tänava aasta algul ilmunud „Eesti mütoloogia algajale” vastu soojalt. Teos

on jõudnud Rahva Raamatu korraldatava aasta raamatu konkursi teabekirjanduse valdkonna nominentide nimekirja, rääkimata positiivsetest arvustustest siin ja seal. Autor on veenvalt tõestanud, et folkloristiametiga arvamusiidril on avalikkuses väärrikas roll täita ja inimeste janu folkloori kaudu oma juuri tunnetada on ikka ja alati suur.

Just selle viimase tõttu on raamatu tähendust raske hinnata – suhe pärandisse on iga lugeja jaoks individuaalne. Samal ajal ei tohi unustada, et see, mida peetakse pärandiks, on autoriteetide, teadlike vali-

kute, rõhuasetuste ja vaatepunkti suunata. Kõivupuul on autoriteetne hääl, mis kujundab avalikkuse suhet rahvuslikku kultuuri-pärandisse. Teos asetub usundit käsitlevate raamatute maastikule, mis hariduseusku eestlaste enesepilti vormib. Kõvakaanelisi kaunilt kujundatud rahvausundialaseid teoseid on välja antud ka mujal: Soome Kirjanduse Selts on hiljuti taasavaldanud klassikalised Martti Haavio „Suomalainen mytologia” („Soome mütoloogia”, esmatrükk 1967) ja Uno Harva „Suomalaisten muinasusk” („Soomlaste muinasusk”, esmatrükk 1948), samuti uudisteosid tänapäevases mütupoetilises kujunduses.

Seda, et tegu on identiteedikirjandusega, kinnitab nii autori pöördumine, mille järgi on raamat mõeldud „teretuvuseks meie rikkaliku ja elava pärandi-maailmaga” (lk 9), kui ka põgus pilguheit raamatututvustusesse, mis vahendavad justkui lugejate häält.¹ Samuti saab autori pöördumise kaudu vaadelda raamatut kui rahvahariduslikku lugemikku, sest just valgustuslik rahvaharidus on väärtus, mis Kõivupuu raamatut kannab. Autor järgib seda aadet, tõmmates läbivalt piiri teadusliku ja mütoloogilise maailma vahele, olgu teemadeks surm, loodusnähtused või rahvameditsiin. Lugejat haritakse muu hulgas vormaliste tekke, surma eri faaside ning eri liiki taimede ja putukate osas.

Sellest kajab vastu folkloristikat kujundanud ajalooline dilemma: kuidas lepitada

neid rahvausu kujutelmi ratsionalistliku maailmavaatega? Siin tõmbab autor ajalise piiri: vanemale ehk ajatule rahvapärimusele ei rakendu küsimused selles esitata-vate väidete tõeväärtusest, mida aga tuleb esitada tänapäevasemate nähtuste kohta, olgu nendeks 1980-ndatel rahvast „hul-lutanud” AU8 või mürgine kloordioksiid. Ka veesoonte puhul on autor pidanud vajalikuks täpsustada, et arusaam nendest ei kuulu teaduslikku maailmapilti. Seega esindab „Eesti mütoloogia algajale” just fiktsiooniks muutunud usundipilti, mis kõnetab lugejat seetõttu, et on oma, rahvuslik ning seda on oluline tunda.²

Oma ladusa stiiliga viib autor lugeja justkui ekskursioonile rahvausundiliste märksõnade ja assotsiatsioonide maailma. Just viimast võibki pidada Kõivupuu raamatu kõige originaalsemaks osaks, sest ehkki teos on üles ehitatud märksõnade kaupa, on need temaatiliselt grupeeritud. Katuspeatükkide ülesanne on siduda eri teemad tervikuks. Esimene peatükk „Maailm meie kohal ja all” sisaldab teemasid maailma loomisest, ilmalinnust, ilmapuust, milles leidub põikeid võrdlevasse mütoloogiasse, aga ka pilvedest ja ilmaennustamisest, vormalistest (ning selle kõrval ka maksamerelistest ja Loksberile sõitjatest), põrgust ning inglitest. Peatükk lõpeb Juhan Viidingu luuletusega „Elole”: „kiosk oli kuradi kujusid täis” (lk 73). Seda peatükki iseloomustab autori valikute assotsiatiivsus ning väga erinevaid rahva-luuleliike (loomislaulud, pilvetükkidega ravitsemine, tuulispask ja koter-mann) ühise teema all käsitledes jääb lugejale mulje maailma totaalset mütologiseeritusest. Sealjuures on pikemalt käsitletud rahvaastronoomiat – ent puudub viide kalendripärimusele – ja ilmapuu kujundit

¹ Karl Martin Sinijärve raamatututvustused „Jätku lugemis(t)ele” (Eesti Rahvusraamatukogu kodulehel, 9. II 2023, <https://vana.nlib.ee/et/sinijarv-lugemissoovitus-koivupuu-rakke>); Marelle Kirnmanni raamatututvustus Tallinna Keskraamatukogu kirjandusblogis „Marju Kõivupuu „Eesti mütoloogia algajale”” (8. VI 2023, <https://lugemiselamused.keskraamatukogu.ee/2023/06/08/marju-koivupuu-eesti-mutoloogia-algajale>); Jaan Sudaki raamatututvustus Sirbis „Eesti mütokollide punane raamat” (Sirp 21. IV 2023, lk 34, <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/eesti-mutokollide-punane-raamat>).

² Vt Ü. Valk, Kui muistendist saab fiktsioon. Žanriajaloolisi märkusi. – Keel ja Kirjandus 2015, nr 8–9, lk 541–555. <https://doi.org/10.54013/kk694a2>

võrdlevas usundiloos, aga pole tutvustatud rahvalaulutekste. Siiski on raamatu järgnevad peatükid ühtlasemad, pakkudes sidusamaid ja üksiktermineid kontekstualiseerivaid arutlusi ning elustavaid tekstinäiteid.

Üksikteemade vahel on ka üldisemaid religiooniteoreetilisi põikeid: räägitakse dualismist, väest, ohverdamisest ja selle liikidest, analoogiamaagiast, mustast ja valgest maagiast. Ühelt poolt on säärane üldmõistete teemadesse lõimimine meetodina mõistetav, sest toob üksikutele märksõnadele paralleele Euroopa kultuurist ja laiema usundiloost, ometi jätab see juhusliku ja autori assotsiatsioonidel põhineva mulje. Näiteks on peatükis „Inimene ja kodu” räägitud (näitetekstides sageli demoniseerunud) koduhaldjast, puugist, kodukäijatest, ohverdamisest, püha-paikadest ja pühadusest. Peatükk lõpeb „Mütoloogiliste kehakatetega”, milleks on võrdselt nii õnnesärk ja kooljakindad (ehk ended lapse sünnil) kui ka küüntest kübar ja seitsmepenikoormasaapad. Osa märksõnadest on esile toodud hallil taustal koos illustreerivate fotodega, mis loovad raamatusse justkui rõhutatud tasandi. Need moodustavad kauni vahepala üldises märksõnavoos. Muust tekstist eristuvad terminite seletused, näiteks „Peremärgid”, „Eluvesi”, „Imerohi”, „Nõidussõnad”, mis põhiteksti kommenteerivad või laiendavad. Nende seos põhitekstiga on aga vaba – näiteks ilmub kodukäija selgitus mujal kui vastavat teemat käsitletud põhipeatükis. Kui muidu on hallidel lehtedel terminiseletus, siis raamatu lõpupoole on vastav lehekülj pühendatud Laatre ristimännile ehk kindlale maastikuobjektile.

Teos kombineerib erinevaid allikaid. Üldistustes vahendab see tihti Matthias Johann Eiseni kirjutisi, mida on arhiivitekstidega illustreeritud või ositi ka illustreerimata jäetud. Huvitava allikana kasutab Kõivupuu vanades ajalehtedes

ilmunud kommentaare rahvauskumustele. Nii on toodud ära pikem tekst kurja silmaga seotud problemaatikast, milles mainitakse ilmselt avalikkuses levinud lugusid ühe ooperilaulja kurjast silmast, mis palju õnnetusi toonud. Samuti pikem artikkel, mis kajastab arutelu batsillide ja lendva suhtest ning pärineb 1900. aasta Isamaa kalendrist. Siiski on lugejale algajast edasi jõudnuks saamise tee üsna konarlik raamatus kasutatud viitamissüsteemi tõttu. Peatükkide lõpus toodud viidete seas esineb ohtralt internetiaadresse, mis aga on muutlikud või vahel viitavad autori koduarvuti kõvakettale.

Raamatut iseloomustavad rohked osutused uuema aja kultuurile: nii on autor toonud välja sõna *tont* sagedase esinemise ühendites, nagu *viidetetont* või *kommunistitont*, samuti teoste pealkirjades, nagu „Tondinahad” või „Tondiõmaja”. Selline osutamine on raamatus programmiline: viitab see ju mütoloogia kõikehõlmavale mitmekihilisusele, teisalt osutab see eesti kultuuri tihedusele. Folkloor nii selle sõnalistes kui ka muudes väljendustes on omakultuuri ammendamatu allikas. Uue mütoloogilise tegelasena on sisse toodud illuminaadid – vabamüürliku salaorganisatsiooni võimukas eliit. Märksõna ilmub rahvameditsiini ja taimravi teema vahel, mille põhjuseks on nende väidetav seos ravimitootmisega. Viimane peatükk kannabki nime „Uuema aja tege-lased” ja märksõnadena ilmuvad järjest *jõuluvana*, *põhjapõder Rudolf*, *jõulusokk*, *päkapikud* ja *lihavõttejanes*.

Kui vaadelda raamatut folklooriprotsessi või pärandiloome osana, võib mõista autori soovi detaile pisut kirevaks värvida. Siiski märksõnana esinev välgust materialiseerunud välkmadu (rästik, lk 51) või vihje halastussurmale kui siinmail aimamisi levinud praktikale (lk 120) vajaksid veenvamaid viiteid, kui on soov jääda teaduslikkuse piiresse.

Samas on mõningane fabuleerimine, isegi müstifitseerimine asjakohane, kui kasutusse on võetud samasugune haruldane termin pealkirjas – *õudasi*. Ähmane viide sõna Hiiumaa päritolule ei selgita küll sõna allikat, ajastut, konteksti ega täpset tähendust, ent tundub, et see sõna rikastab kaasaegset keelt ühe omakeelse vastega interneti kaudu levivaid õuduslugusid tähistavale inglise sõnale *creepypasta*. Arusaam mütoloogiast ja selle rollist ühiskonnas üha uueneb: folklooril pole

omanikke, on omadused ja funktsioonid. Säärane ajastutest, kohtadest, žanritest ja inimese eluringist irratatud ülevaade mütoloogiast ongi materjaliks fabuleerivale, uuenevale rahvapärimusele, mis huvilisi sageli innustab ja inspireerib. Ülevaade esivanemate vaimuvarast algajaile on nüüd kättesaadav ladusas kaunilt illustreeritud väljaandes, innustuseks ja inspiratsiooniks lugejale.

KRISTEL KIVARI